

PÁLYI ANDRÁS
RYSZARD KAPUSCINSKI (1932-2007)

LI. évfolyam 5. szám, 2007. február 2.

Amikor Ryszard Kapuscinski nevét megtanultuk – 1981-ben jelent meg magyarul A császár Hailé Szelasszié udvartartásáról és viselt dolgairól, amely már akkor világsiker volt, 1985-ben a másik bomba, az iráni sah impériumát és az azt követő forradalmat megéneklő A sahinsah –, ugyancsak szomjaztunk már olyan írástudóra, akinek leírt mondatait egyszerűen el lehet hinni. Nem is annyira a politikai bértollnokok által gyártott hazug vagy semmitmondó szövegek miatt, inkább mert a "sorok között" olvasás a nyolcvanas évekre olyan bevett gyakorlat lett, amely végképp devalválta a nyelvet. Hovatovább minden kinyomtatott szóban célzást, utalást, allegóriát kerestünk, s nemcsak mi, hanem a régió majd minden fogékony olvasója. A lengyelek is, ahol azért az idő tájt meglehetősen más volt a helyzet, mint nálunk, hisz addigra szinte valamennyi élvonalbeli írójuk és értelmiségijük az úgynevezett "második nyilvánosságba", a cenzúra megkerülésével világot látó földalatti sajtóba és könyvkiadásba szorult. Kapuscinski nem. És mégis hinni lehetett neki.

Egy riporter, akit 2006-ban állítólag egy hajsza választott el a Nobel-díjtól, de így is egész sor rangos irodalmi kitüntetést megkapott (az olasz Viareggio Versilia, Grinzane Cavour, a német könyvkiadók Béke-díja, Goethe-díj, Joseph Conrad-díj, Reymont-díj, a lengyel Pen Club Parandowski-díja, a legkülönbözőbb irodalmi folyóiratok díjai), egy tudósító, aki hazájában és külföldön mintegy fél tucat egyetem díszdoktora, egy költő, aki irodalmi lapokban publikált zsenéinek köszönheti, hogy világutazó lett, egy Che Guevara-fordító, aki a spanyolon kívül ismer még néhány világnyelvet, és aki tizenkét háborúban harcolt az életben maradásért, nemegyszer a tűzvonalban, ráadásul négy alkalommal kis híján kivégezték (Bolíviában, Etiópiában, Kongóban, Ugandában). Ki ez az ember? 26 könyvet írt, 29 nyelvre fordították, egyedülállóan hiteles tanúságot téve arról a történelmi pillanatról, amikor a gyarmatbirodalmak felbomlottak és kialakult a "harmadik világ". "Hétéves voltam, amikor vándorolni kezdtem, s ezt teszem mind a mai napig" – mondta egy 1992-es interjúban, arra utalva, hogy hétéves korában tört ki a II. világháború, s a volhíniai Pinskből – ma Ukrajna, akkor Lengyelország – a család elmenekült. Mármint aki a családból megmaradt: ő, anyja és nővére. Apját, aki az anyához hasonlóan népközlő tanító, 1939-ben mint tartalékos tisztet behívták, s az ország német megszállása után a Szovjetunióba menekült. De nem végezte Katynban, mint tizenötezer tisztársa, hanem csodával határos módon sikerült visszatérnie Lengyelországba, megtalálta a családot Przemyslben, s együtt települtek át abba a Varsó melletti faluba, ahol az apa újra tanítósodni kezdett (az elemi iskolákban a megszállás alatt is folytatott lengyel nyelvű oktatás), miközben a Kampinosi Rengetegben működő partizánegységnek is aktív tagja volt. Alighanem az atyai sors is szerepet játszott abban, hogy Kapuscinkit soha nem tántorította el céljától a halálos veszedelem – "közel mentem az oroszokhoz, hogy megtudjam, milyen érzés", írja a Futballháborúban –, s mindig minden vészből visszajött.

Még mielőtt leérettségizett volna, költőként is, hírlapíróként is debütált, úgyhogy 1955-ben, friss történelem diplomával a zsebében státusos munkatársként ő már visszatér fiatalkori lapjához, a Sztandar Mlodychhoz, ahol előbb falujáró riporter, hamarosan közöl is egy olyan riportot a Krakkó melletti szocialista városról, Nowa Hutáról, hogy összehívják miatta a Központi Bizottságot. Külföldre vágyik, szeretné elérni, hogy legalább Csehszlovákiába küldjék ki, ehelyett 1956 májusában Indiába, Pakisztánba és Afganisztánba utazik, tudósításai elnyerik a szerkesztők tetszését, így hamarosan Japánba, majd Pekingbe mehet. A tervek szerint hosszabb ideig a lap pekingi tudósítója lenne, de mivel az 1957 őszi megmerevedő lengyel pártvezetés leváltja a lapvezetést, szolidaritásból ő is felmond. Átkerül a PAP-hoz, a Lengyel Hírügynökséghez, majd az akkor szerveződő Polityka hetilaphoz, onnan ismét a PAP-hoz, onnan a varsói Kulturához (nem tévesztendő össze a párizsi emigráns Kulturával), de minden

szerkesztőségben a harmadik világból küldött riportjaira kíváncsiak. Ázsiai szakértőből Afrika-specialista lesz, a fekete kontinensen dúló felszabadító háborúk idején egy szem lengyel tudósító az egész földrészen, a legkritikusabb időkben nemzetközi vonatkozásban is teljesen egyedül marad, maláriát kap és TBC-s lesz, hazatér gyógykezeltetni magát, de közben átruccan a Kaukázusba, s ír egy riportkönyvet a kirgizekről. Öt évre Dél-Amerikába küldik, chilei, brazilai és mexikói tudósítóként, majd ismét Ázsia és Afrika, 1975-ben Közel-Kelet, 1976-ban Angola következik. Így esett, hogy 56-ban, 68-ban, 70-ben, a lengyel válságok idején mindig távol járt hazájától, először a 80-as sztrájkok alatt tartózkodik a helyszínen, a gdanski hajógyárban, ebből az élményből született írásai olvashatók a Lapidáriumban, amelynek több kötete is megjelent magyarul.

"Miért kockáztattam annyiszor az életemet, közelítettem meg annyiszor a halált? – teszi fel magának a kérdést 1987-ben. – Nem tettem volna, ha nem érzem, hogy amit teszek, az rendkívül fontos dolog, hogy a történelmet érinti, minket, magunkat..." E két sorban benne van Kapuscinski egész ars poeticája: komolyan venni a küldetést, komolyan venni az írást, az olvasókat. Komolyan az emberi sorsot. Indiában rádöbben, hogy a szegények szószólója kell legyen. "Az örökös nyomorban tengődő világ legfőbb jellemzője a remény hiánya. Ha valaki szegény földműves egy eldugott indiai faluban, az sosem fog föllázadni. Szüksége van valakire, aki helyette is megszólal" – foglalja össze élete vége felé utazásainak egyik fő tanulságát Rómában Maria Nadottinak. Vagy ahogy Hanna Krall mondja róla: "Ahol Kapuscinski a legszívesebben tartózkodik és a legjobban érzi magát, az a saját túlélésért küzdő ember világa. Amikor erről ír – kíváncsian, csodálkozva, tele borzalommal vagy lelkesedéssel –, mindig globális kérdéseket feszeget. Nem kedveli a mindenben >>sztorit<< kereső újságírókat. Nála nincs sztori. Nála csak egyedi eset van, ami nem is föltétlenül érdekes. Valaki megszületett, élt és meghalt. Lehet, hogy megölték. Lehet, hogy ő ölt. A halála előtt azonban szerencsére elárulta Kapuscinskinak, milyen csapást hozhat az emberre egy rossz varázsló, vagy hogyan hálnak meg az öreg elefántok. Aztán Kapuscinski ott ül egy afrikai kunyhó előtt, minden figyelmét a sötét éjszakára összpontosítja, és együtt, összefüggéseiben látja a globális világot."

Ízig-vérig író volt, noha "nem vagyok >>kitalálós<< fajta", mondta, magyarán nem a fikció élte, hanem a valóság. Am annál szigorúbb volt a mérce, amit önmaga elé állított: csak azt írni meg, amit a saját szemével látott, és csak kidolgozott, kész szöveget adni ki a keze közül. Tudjuk, a tudósítói foglalkozás korántsem kedvez ennek az attitűdnek. Nem csinált titkot abból, hogy a gyorsan, kötelességszerűen legyártott anyagait vagy név nélkül, vagy álnévvel közölte. A Kapuscinski név így lett irodalmi igényű munkáinak védjegye. Így került A császár a nyolcvanas években az amerikai bestsellerlista élére, John Updike nagy ívű esszében egyenesen Kafkához hasonlította (amihez Peter S. Prescott mindjárt hozzáfűzi, "mintha Kafka belülről írta volna meg A kastélyt"), így lett nálunk – és nem csupán nálunk – a rendszerváltás előestéjén igazi értelmiségi slágerkönyv A sahinsah, ahogy néhány évvel korábban angolai könyve még nem, azt ugyanis tipikus "sztorizó" riportként, Golyózáporban Angola földjén címmel kínálták a magyar olvasónak (eredeti címe: Még egy nap az élet!). Ő maga is az etiópiai és az iráni riportot érezte a legsikerültebbnek, trilógiát tervezett a témából (Idi Amin ugandai diktátor lett volna a harmadik), de az események közbeszóltak, s megszületett A birodalom a széthulló Szovjetunióról. Vészterhes jövődölése azonban, amit trilógiaterve kapcsán fogalmazott meg, így sem vesztette el érvényét: "korunkban a kultúra és a primitív hatalom kibékíthetetlen jelenségek", a hatalomnak tehát, "hogy fönmaradjon, szükségszerűen el kell pusztítania a kultúrát", állította, vagyis az emberiség jövője "a kultúra létén és nem létén múlik".

Mohammad Rezá Pahlavi sah, aki iszonyú vérontás közepette lépett trónra, nem csupán fizikailag semmisítette meg ellenlábását, akit az angolok csak Old Mossynak hívtak. A sahinsahban egy hang így idézi fel ezt: "Tudta, hogy húsz évén át még a nevét se volt szabad kiejteni? Hogy a Moszádegh nevet minden könyvből törölték? Minden tankönyvből, s látja, most a fiatalok, akikről azt hitték, hogy a nevét sem ismerik, az ő képmását hordozva mentek a halálba. Hát itt a bizonyíték, hogy mit ér, ha megcsönkítják és átírják a történelmet. De a sah ezt nem tudta. Nem tudta, hogy az embert el lehet pusztítani, de ezzel korántsem szűnik meg létezni. Ellenkezőleg, hogy úgy mondjam, még inkább létezni fog. Ez is olyan paradoxon, amivel egyetlen zsarnok se tud megbirkózni. Egyet suhint a kaszával, de a fű újra kinő, még egyet suhint, és a fű olyan magasra szökken, mint azelőtt soha."

Hogy ez valójában rólunk szól? Azóta hány diktatúra és hány diktátor veszett oda. És a Kapuscinski nyújtotta

diagnózist még mindig egyre időszerűbbnek érezzük.

Pályi András

 nyomtatás